

Ewa Willim
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
ewa.willim@uj.edu.pl

IDIOSYNKRATYZM AKOMODACJI MORFOLOGICZNYCH WEWNĄTRZ I NA ZEWNĄTRZ FRAZ Z LICZEBNIKAMI TYPU *PIĘĆ* JAKO KONSEKWENCJA NIEUZGODNIENIA CECH PRZEZ MECHANIZM AKOMODACJI SKŁADNIOWEJ

Słowa kluczowe: fraza liczebnikowa, mechanizm akomodacji składniowej, hipoteza biernikowa, fazy derywacyjne, domyślna akomodacja morfologiczna

Keywords: numeral phrase, syntactic agreement relations, the Accusative Hypothesis, derivational phases, default agreement morphology

Wprowadzenie

Głównym celem niniejszego artykułu jest wykazanie, że tak zwana hipoteza biernikowej postaci liczebników typu *pięć* w podmiocie nie wyjaśnia właściwie chwiejności wzorców akomodacyjnych z przymiotnikiem tak wewnątrz, jak i na zewnątrz fraz z liczebnikami tego typu w kontekstach mianownikowych i biernikowych (M/B). Artykuł uzasadnia analizę, w której ośrodkiem fraz z liczebnikiem jest rzeczownik (por. Laskowski 1998), liczebnik zaś zostaje przyłączony w funkcjonalnej projekcji rzeczownika jako składnik frazowy, a nie jako ośrodek frazy z syntaktycznie podrzędnym rzeczownikiem. Forma czasownika osobowego w konstrukcji z podmiotem z liczebnikiem typu *pięć* nie wynika z przypisania wartości 3 os. lp. r. nijakiego przez liczebnik typu *pięć*, lecz jest to forma domyślna (niekongruentna). Domyślne są też formy przymiotnika poprzedzającego taki liczebnik i formy przymiotników w funkcji orzecznikowej. Idiosynkratyzm akomodacji morfologicznych jest

wyrazem niedookreślenia wartości cech fleksyjnych członów akomodowanych wewnątrz i na zewnątrz fraz z liczebnikiem podczas uzgadniania cech w komponencie składniowym gramatyki.

1. Składnia fraz z liczebnikami i relacje akomodacyjne wewnątrz i na zewnątrz fraz z liczebnikami w analizach językoznawczych

Związki akomodacyjne wewnątrz fraz z liczebnikami w języku polskim, zwykle wykorzystywane do ustalenia składniowej hierarchii składników, przedstawiają skomplikowany obraz, bowiem zależność przypadku rzeczownika od liczebnika ogranicza się do wybranej grupy liczebników i dotyczy tylko kontekstów mianownikowych i biernikowych (M/B), w których czasownik osobowy w kontekście podmiotu z liczebnikiem determinującym dopełniaczową formę rzeczownika (typ *pięć*) występuje w formie 3 os. lp. r. nijakiego. Podmiot z liczebnikiem łączącym się z rzeczownikiem w mianowniku akomoduje kongruentną formę czasownika osobowego. Oznacza to, że nie tylko relacje akomodacyjne wewnątrz fraz z liczebnikiem odgrywają rolę w uzgodnieniu cech na zewnątrz takich fraz, lecz również odwrotnie: czynniki zewnętrzne mają wpływ na relacje akomodacyjne wewnątrz pewnych fraz z liczebnikiem, co ilustrują przykłady (1)–(3):

- (1) Trzej koledzy stali na podwórku.
- (2) Trzech kolegów stało na podwórku.
- (3) Przyglądam się trzem kolegom.

Zależność rzeczownika od liczebnika pod względem przypadku (oraz liczby) w kontekstach M/B (por. (2)) w niektórych pracach jest podstawą do traktowania liczebnika jako ośrodka konstrukcji liczebnikowej (Klockmann 2014; Przepiórkowski 2001; Saloni 1977), natomiast w innych, jakkolwiek to liczebnik determinuje przypadek i liczbę rzeczownika, a nie odwrotnie, ośrodkiem jest rzeczownik, a liczebnik jest składnikiem syntaktycznie od niego zależnym (m.in. Laskowski 1998). Z kolei według Renaty Grzegorzczukowej (1998: 73) rzeczownik jest ośrodkiem w konstrukcjach z liczebnikami poniżej *pięciu* (z wyjątkiem liczebników *dwóch*, *trzech* i *czterech*), natomiast w konstrukcjach z liczebnikami typu *pięć* ośrodkiem akomodującym dopełniaczową formę rzeczownika w kontekstach M/B jest liczebnik.

Dodatkowe komplikacje pojawiają się w przypadku form przymiotników poprzedzających liczebnik typu *pięć*, jak również form przymiotników i imiesłówów z fleksją przymiotnikową w funkcji orzecznikowej z podmiotem z liczebnikiem typu *pięć*. Konstrukcje z takimi składnikami cechuje chwiejność normy językowej, co ilustrują zdania (4) i (5) przytoczone za pracą Grzegorzczukowej (ibid.: 74):

(4) Dalszych pięć kobiet zostało zwolnionych z pracy.

(5) Dalsze pięć kobiet zostało zwolnione z pracy.

1.1. Hipoteza biernikowa

W odniesieniu do fraz z liczebnikiem typu *pięć* najbardziej uzasadniona jest według Adama Przepiórkowskiego (2004) hipoteza biernikowa, zgodnie z którą forma liczebnika w podmiocie w zdaniach z czasownikiem osobowym jest w bierniku¹. Hipoteza ta tłumaczy ma niekongruencję formy czasownika osobowego w zdaniach z podmiotem z liczebnikiem typu *pięć* w stosunku do kongruentnych form czasownika w zdaniach z liczebnikiem w mianowniku w podmiocie (por. (1) i (2)). Według Przepiórkowskiego w strukturach takich jak (2) forma czasownika jest domyślna (w odróżnieniu od twierdzeń zawartych w pracach Grzegorzczukowej (1998), Zygmunta Saloniego (1977) oraz Z. Saloniego i Marka Świdzińskiego (1998), w których liczebnik akomodujący dopełniaczowy rzeczownik (por. (2)) uzgadnia z podmiotem cechy 3 os. lp. r. nijakiego, które ma w swojej macierzy cech². Analizie tej przeczy jednak forma czasownika w konstrukcji z podmiotem z określonymi wartościami cech osoby (3), liczby (poj.) i rodzaju (nijaki) w porównaniu z formą czasownika z podmiotem z liczebnikami typu *pięć*. Różnicę można zauważyć w przypadku podmiotów szeregowych, co na gruncie języka słoweńskiego pokazali Franz Marušič i Andrew Nevins (2009). Formę czasownika w (2), (4), (5) i (7), formalnie równą 3 os. lp. r. nijakiego, należy zatem uznać za domyślną raczej niż za uzgodnioną:

(6) Krzesło i wiadro stały/*stało w kącie.

(7) Pięć krzeseł i siedem wiader *stały/stało w kącie.

Hipoteza biernikowa ma również adekwatnie wyjaśniać, dlaczego przymiotnik atrybutywny, ale również predykatywny mogą przybrać zarówno postać dopełniaczową akomodowaną przez rzeczownik (por. (4)), jak i biernikową, akomodowaną przez liczebnik (por. (5)). Ponadto hipoteza ta ma umożliwiać wyjaśnienie istnienia różnych wzorców uzgadniania cech w tych samych kontekstach składniowych. Przykładowo, zaimek wskazujący może uzgodnić cechę przypadku zarówno z liczebnikiem (8a), jak i z rzeczownikiem (8b) (Przepiórkowski 2004: 135):

1 Hipotezę biernikową przyjmują w swoich pracach poza Przepiórkowskim również Katarzyna Miechowicz-Mathiasen (2012), K. Miechowicz-Mathiasen i Jacek Witkoś (2007) oraz Paweł Rutkowski (2009).

2 W pracy Romana Laskowskiego (1998) forma czasownika osobowego jest niekongruentna z podmiotem z liczebnikiem typu *pięć*, ponieważ podmiot zdania jest w dopełniaczu.

- (8) a. Te pięć kobiet leżało.
b. Tych pięć kobiet leżało.

1.2. Dyskusyjne aspekty hipotezy biernikowej

Hipoteza biernikowa, implikująca istnienie podmiotów niemianownikowych w gramatyce języka polskiego jest kontrowersyjna i wywołała polemikę (por. Saloni 2005; Miechowicz-Mathiasen, Witkoś 2007). Należy się zgodzić, że frazy z liczebnikami typu *pięć* spełniają składniowe warunki podmiotowości, na co istotne argumenty przedstawione są w pracach Stevena Franksa (1994), Przepiórkowskiego (2001), a także Miechowicz-Mathiasen i Witkosia (2007). Z drugiej jednak strony założenie, że w kontekstach M/B liczebnik jest w bierniku, kłóci się z dystrybucją fraz z liczebnikiem typu *pięć* w kontekstach wykluczających obecność składnika biernikowego bez liczebnika, co podnosi w swojej polemice Saloni (2007). Zgodnie z hipotezą biernikową w strukturach takich jak (9)–(10) równoprawne są frazy z liczebnikiem w bierniku, będącym ośrodkiem frazy, oraz frazy, których ośrodkiem jest rzeczownik w bierniku, co nie ma potwierdzenia w danych (por. Willim 2003):

- (9) Ci ludzie to pięciu świetnych muzyków/świetni muzycy/*świetnych muzyków.
(10) Co film to nagroda/*nagrodę/pięć nagród.

Konstrukcje z rzeczownikiem męskoosobowym dostarczają dowodu, że liczebnik typu *pięć* nie jest w mianowniku w kontekstach M/B (Przepiórkowski 2004: 135):

- (11) Tych/*ci pięciu mężczyzn leżało.
(12) Sześciu niewolników zostało *zakupieni/zakupionych w 1768 r.

Z uwagi na to, że biernik nie jest synkretyczny z mianownikiem w paradygmacie przymiotnika/zaimka z cechami liczby mnogiej i rodzaju męskoosobowego, nie ma wystarczającego dowodu na to, że formy *tych* i *zakupionych* są formami biernikowymi akomodowanymi przez liczebnik wprowadzony do konstrukcji z własną cechą biernika. Kwestia ta jest istotna w świetle kontrastu pokazanego w (6)–(7).

Podobnie jak liczebniki główne typu *pięć* również liczebniki partytywne, m.in. *dużo*, *mało*, *trochę* (Laskowski 1998: 342), akomodują dopełniaczową formę rzeczownika w kontekstach M/B. Ponieważ mogą one się łączyć z rzeczownikami w lp., gdzie opozycje rodzajowe nie są zredukowane, dostarczają one dowodu, że liczebnik partytywny nie jest w bierniku w konstrukcjach takich jak (13) i (14), znalezionych przez wyszukiwarkę Google:

- (13) Nie jest też ważne, ile alkoholu zostało wypite³.
- (14) Jeśli grasz w Red Dead Redemption, to prawdopodobnie zastanawiałeś się raz czy dwa, ile alkoholu zostało wypitego w tej grze.
- (15) *Nie jest też ważne, ile alkoholu zostało wypity.

Forma *wypite* w (13) rodzi pytanie o źródło wartości cech liczby, rodzaju i przypadku imiesłowu analizowanego w pracach Przepiórkowskiego jako akomodowanego przez liczebnik bądź rzeczownik. O ile liczebnik jest w bierniku, o tyle wartość biernika formy *wypite* nie stanowi kłopotu na płaszczyźnie opisu. Problemem jest jednak brak uzgodnienia cechy rodzaju przymiotnika z rzeczownikiem w (13). Jak pokazuje przykład (15), uzgodnienie cechy przypadku (biernik) oraz wspólnych cech liczby i rodzaju liczebnika i rzeczownika (lp., r. męski nieżywy) przez przymiotnik prowadzi do niegramatyczności. Może to wskazywać na brak możliwości uzgodnienia cech rodzaju i liczby przymiotnika wynikający z braku cech akomodacyjnych w macierzy nieodmiennych liczebników partytywnych, lub też na to, że forma *wypite* jest uzgodniona z cechami czasownika osobowego (3 os., lp., r. nijaki). Przeciw temu drugiemu rozwiązaniu przemawia fakt, że składnik z morfemem *-e* może się pojawić wewnątrz frazy z liczebnikiem partytywnym, w której z całą pewnością nie jest wykładnikiem cech 3 os. lp. r. nijakiego. Pokazuje to dystrybucja formy *te* w przykładzie (16) i w (17):

- (16) Będę miał te trochę maku (NKJP).
- (17) O te trochę krwi z nosa i utratę przytomności na cały dzień była wielka awantura [...] (Internet).

Jeśli formy przymiotników i zaimków z morfemem *-e* nie są formami uzgodnionymi, lecz domyślnymi w konstrukcjach z liczebnikami partytywnymi, uzasadnione jest pytanie, czy formy przymiotników i zaimków z *-e* nie są domyślne również w konstrukcjach z liczebnikami głównymi typu *pięć*. Założenie, że morfem *-e* koduje zbiór cech liczby, rodzaju i przypadku (częściowo) niedookreślonych co do wartości kłóci się z tradycyjnym opisem relacji akomodacyjnych liczebników polskich. Niemniej względy prostoty i oszczędności opisu, jako warunki wewnętrznej adekwatności gramatyk języków naturalnych, przemawiają za ujęciem liczebników partytywnych w opisie składni i morfologii akomodacyjnej liczebników polskich na równi z liczebnikami głównymi. Założenie, że formy składników z fleksją przymiotnikową w zdaniach (5), (8a), (13), (16) oraz (17) nie są uzgodnione, osłabia hipotezę biernikową.

3 Wszystkie przytoczone przykłady pochodzące z wyszukiwarki Google były dostępne w Internecie w kwietniu 2015 r.

1.3. Liczebnik typu *pięć* jako ośrodek frazy liczebnikowej

Przy założeniu, że liczebnik jest ośrodkiem frazy liczebnikowej, a rzeczownik jest członem syntaktycznie zależnym od liczebnika, jeśli przymiotnik *niecałe/niecałych* jest przyłączany w pozycji hierarchicznie wyższej niż ośrodek w strukturach takich jak (18), modyfikuje on nie tylko sam liczebnik, lecz również grupę rzeczownika:

(18) Zostało niecałe/niecałych pięćdziesiąt butelek wina.

Względy interpretacyjne przemawiają przeciw temu założeniu: *niecałe/niecałych* nie modyfikuje rzeczownika – czego dowodem jest niesprzeczność wypowiedzi typu *niecałe/niecałych pięćdziesiąt całych/pełnych butelek wina* (por. Rutkowski 2009: 165) – lecz jedynie liczebność zbioru wyznaczonego przez liczebnik *pięćdziesiąt*. Taka interpretacja wymaga uznania, że liczebnik jest ośrodkiem własnej frazy (liczebnikowej), i że przyłączany jest do (grupy) rzeczownika jako składnik frazowy.

Inny argument przeciw traktowaniu liczebników jako ośrodków fraz liczebnikowych z rzeczownikiem jako dopełnieniem liczebnika związany jest z możliwościami przesuwki liczebnika (i modyfikującego go przysłówka lub przymiotnika), ujmowanymi w gramatyce generatywnej jako tzw. ekstrakcja lewego składnika (*Left Branch Extraction*). Przesuwki takie spełniają warunki przesunięć składników frazowych (Bošković 2005), co oznacza, że w przykładach (19) i (20) element przesunięty poza obręb frazy, do której jest pierwotnie przyłączony (co sygnalizuje przekreślenie), jest składnikiem frazowym (XP), a nie ośrodkiem (X°):

(19) [Tylko pięć] udało mi się znaleźć [~~tylko pięć~~ błędów] w tym zadaniu.

(20) [Za mało] obrałeś [~~za mało~~ ziemniaków]. Obierz więcej.

Założenie, że w strukturach takich jak (4)–(5) przymiotnik atrybutywny, a także przymiotnik/imiesłów predykatywny uzgadniają swoje cechy albo z nadrzędnym ośrodkiem frazy (w bierniku), albo z podrzędnym w stosunku do liczebnika rzeczownikiem, stoi w sprzeczności z ogólną zasadą akomodacji składniowej, zgodnie z którą składnikiem akomodującym jest kategoria o statusie ośrodka, a nie podrzędnik. Według Przepiórkowskiego (2001), akomodacja przymiotnika predykatywnego pod względem przypadku przez liczebnik lub przez rzeczownik, skutkująca morfologią biernikową (5) lub dopełniaczową (4) form przymiotników predykatywnych jest możliwa dzięki temu, że liczebnik i rzeczownik mają te same wartości indeksu numerycznego. W konstrukcjach, w których indeksy składników nie są takie same lub tylko jeden składnik ma indeks, przymiotnik uzgadnia cechę przypadku z ośrodkiem frazy. W odniesieniu do konstrukcji (14) należy uznać, że liczebnik partytywny nie ma cechy przypadku i nie ma indeksu. Jednak by przymiotnik mógł uzgodnić przypadek z rzeczownikiem, rzeczownik musi mieć status ośrodka frazy. W tym ujęciu, z uwagi na własności akomodacyjne na zewnątrz fraz z nieod-

miennym liczebnikiem partytywnym, należałoby skłądnie fraz z tymi liczebnikami analizować inaczej niż skłądnie fraz z liczebnikami typu *pięć*, co nie wydaje się uzasadnione, skoro i jedno, i drugie akomodują dopełniaczową formę rzeczownika w kontekstach M/B⁴.

Podsumowując, hipoteza biernikowa w powiązaniu z założeniem, że liczebnik jest óśrodkiem frazy, w której rzeczownik jest członem skłądniowo podrzędny, w odniesieniu do akomodacji form czasownika osobowego nie wyjaśnia więcej niż analiza Laskowskiego (1998), zgodnie z którą to rzeczownik jest óśrodkiem fraz z liczebnikami. W odniesieniu do opisu relacji akomodacyjnych wewnątrz i na zewnątrz takich fraz wymaga oddzielenia liczebników partytywnych od liczebników typu *pięć*. Ponadto w przypadku liczebników typu *pięć* wymaga dodatkowego założenia, że indeks jest podstawą rozszerzenia relacji akomodacyjnych poza óśrodek frazy na skłądnik skłądniowo podrzędny (rzeczownik). Hipoteza biernikowa stwarza ponadto problemy związane z reprezentacją relacji modyfikacji w konstrukcjach takich jak (18), jak również z opisem warunków przesuwki liczebnika i jego określeń poza obręb frazy (por. (19)–(20)). Z tego względu w niniejszym artykule naszkicowane jest odmienne ujęcie skłądni i relacji akomodacyjnych z liczebnikami polskimi, oparte na minimalistycznym modelu skłądni Chomsky'ego (2000, 2001).

2. Właściwości morfologiczne liczebników i skłądnia fraz z liczebnikiem w minimalistycznym modelu skłądni

Z uwagi na różnice uwidaczniające się w morfologii akomodacyjnej przymiotników, liczebników typu *pięć*, liczebników głównych nieakomodujących dopełniaczowej formy rzeczownika i liczebników partytywnych, odmiennych i nieodmiennych, przyjmuję tu, że przymiotniki wprowadzone są z leksykonu do derywacji skłądniowej z cechami fleksyjnymi niedookreślonymi co do wartości. Odmienne leksemy liczebnikowe mają klasyfikującą (nieinterpretowalną) cechę liczby mnogiej. Nieodmienne liczebniki partytywne pozbawione są cechy przypadku i są defektywne. Przy założeniu, że przypadek konkretny powiązany jest z relacją tematyczną, nie może być on przypisany skłądnikowi pozbawionemu cechy przypadku. Tłumaczy to brak możliwości użycia frazy z nieodmiennym liczebnikiem partytywnym w strukturach z przypadkiem konkretnym:

(21) Janek pomaga wielu *osób/osobom.

(22) Janek pomaga dużo *osób/*osobom.

4 Inne argumenty przeciw analizowaniu cechy liczby liczebnika jako interpretowanej/indeksowej przedstawia praca Willim (2003).

Przykłady leksemów przymiotnikowych i liczebnikowych podane są w (23), gdzie symbolem Num oznaczona jest klasa liczebników, a nieinterpretowalna cecha [Q] koduje relację między liczebnikiem i kategorią (Q) w funkcjonalnej projekcji rzeczownika z akomodacją dopełniaczowej formy rzeczownika w kontekstach M/B³. Dwa leksemy *czter-* w (23) to odpowiednio nieakomodujący dopełniaczowej formy rzeczownika liczebnik *czterej/cztery* i akomodujący dopełniaczową formę rzeczownika liczebnik *czterech*:

- (23) *mił-* : [A-[#: __], [G: __], [C: __]]
czter- : [Num-[#: mn], [G: __], [C: __]]
czter- : [Num_[Q]-[#: mn], [G: m₁], [C: __]]
pięć- : [Num_[Q]-[#: mn], [G: __], [C: __]]
wiel- : [Num_[Q]-[#: mn], [G: _], [C: __]]/[Num_[Q]-[#: poj, G: _]]
trochę : [Num_[Q]-[#: _ , G: _]]

W odniesieniu do składni fraz z liczebnikiem przyjmuję tu za Stevenem Franksem (1994) i Željko Boškovićem (2006), że za akomodację dopełniaczowej formy rzeczownika nie jest odpowiedzialny wprost liczebnik główny typu *pięć* czy też liczebnik partytywny, lecz fonetycznie pusta kategoria w funkcjonalnej projekcji rzeczownika (Q). Kategoria ta jest składniowym wykładnikiem ewaluacji ilościowej ekstensji rzeczownika. Koduje ona relację między liczebnikiem jako operatorem numerycznym/ilościowym i skalarnym argumentem stopnia/ilości w logicznej strukturze rzeczownika. Kategoria Q może mieć leksykalnie niedookreślone cechy akomodacyjne liczby i rodzaju. Za Boškovićem (2006) przyjmuję ponadto, że Q ma w swojej macierzy cechę przypadku, tak zwany dopełniacz kwantyfikacji (GQ). W tym ujęciu, wszystkie liczebniki są operatorami kwantyfikacji numerycznej lub ilościowej, niezależnie od ich właściwości składniowych. Składniowa różnica między liczebnikami takimi jak *dwóch* i *dwaj/dwie/dwa* polega na tym, że *dwóch* ma w swojej macierzy cechę wymagającą usunięcia i może być przyłączony do rzeczownika dopiero po wcześniejszym włączeniu do projekcji rzeczownika rdzenia z interpretowanym odpowiednikiem tej cechy (Q_[iQ]), w relacji z którym może zostać usunięta jego nieinterpretowana cecha [*uQ*], natomiast *dwaj/dwie/dwa*, niemające nieinterpretowanej cechy [*uQ*], łączą się wprost z rzeczownikiem. Dwa scenariusze włączania liczebników do funkcjonalnej projekcji rzeczownika (N) przedstawione są za pracą Boškovicia (2006) w (24) i (25):

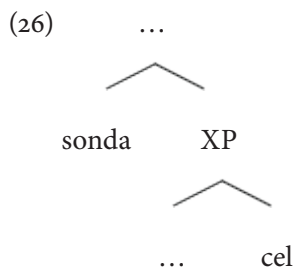
5 Użyte symbole oznaczają odpowiednio: A – przymiotnik, # – liczba, G – rodzaj, C – przypadek, mn – liczba mnoga, poj – liczba pojedyncza, m₁ – rodzaj męskoosobowy.

(24) [_{QP} [NumP_[uQ]] [_{iQ}] NP]] *dwóch chłopców*

(25) [_{QP} Q_[iQ] [_{NP} NumP NP]] *dwaj chłopcy*

3. Mechanizm akomodacji składniowej w minimalistycznym modelu składni

W minimalistycznym modelu składni za uzgadnianie cech odpowiada operacja *Agree* (Uzgodnij). W podejściu do operacji *Agree* w pracach Noama Chomsky'ego (2000, 2001) akomodacja składniowa wymaga sondowania (*Search*), kojarzenia cech pod warunkiem ich identyczności (*Match*) oraz określenia cechy niedookreślonej celu i sondy (*Valuation*). Sonda (*Probe*) i jej cel (*Goal*) muszą znajdować się w bezpośrednim sąsiedztwie, co oznacza, że sonda musi minimalnie paradominować cel:

Sonda i cel muszą być aktywne: zarówno sonda, jak i cel muszą mieć cechy niedookreślone co do wartości. Celem akomodacji jest usunięcie nieinterpretowanych cech morfoskładniowych z derywacji, by kategorie leksykalne cyklicznie przekazywane do komponentów interfejsowych w trakcie derywacji mogły być w tych komponentach przetwarzane na reprezentacje formy fonetycznej i logicznej. Model Chomsky'ego wyklucza relację skojarzenia między cechami niedookreślonymi co do swojej wartości, a także zakłada usunięcie cech skojarzonych i dookreślonych w trakcie derywacji. W przykładowej derywacji fraz w (27) i (28), w których przymiotnik scalony jest z liczebnikiem i rzeczownikiem z niedookreślonymi co do wartości cechami rodzaju i przypadku, wykorzystuję model mechanizmu akomodacji z pracy Davida Pesetsky'ego i Esther Torrego (2007), w którym kojarzenie cech może objąć cechy bez określonej wartości. Takie rozwiązanie umożliwia uzgodnienie cech między przymiotnikiem i rzeczownikiem czy liczebnikiem w ramach operacji *Agree*, jakkolwiek w momencie scalenia tych składników żaden z nich nie ma określonej cechy przypadku⁶:

6 W teorii projekcji cech znanej jako *Bare Phrase Structure Theory* wyraz jest zarazem kategorią minimalną i maksymalną (X(P)).

- (27) $[_{[Num(P)[\#:mn, G: _ , C: _]} [_{A(P)[\#:mn, G: _ , C: _]}$ niepełn- $][_{Num(P)[\#:mn, G: _ , C: _]}$ pięćdziesiąt-]]
- (28) $[_{Q(P)} [_{Q} \emptyset] [_{N(P)[\#:mn, G: _ , C: _]} [_{A(P)[\#:mn, G: _ , C: _]}$ mił- $][_{N(P)[\#:mn, G: _ , C: _]}$ dziewczyn-]]]

W (28) sondami są cechy liczby, rodzaju i przypadku przymiotnika, ich celem zaś – cechy rzeczownika. W trakcie operacji sondowania cechy liczby i rodzaju zostają skojarzone z cechami liczby i rodzaju rzeczownika. Skojarzona zostaje również cecha przypadku. O ile jednak w momencie sondowania cechy liczby i rodzaju przymiotnika uzyskują wartości skojarzonych z nimi cech rzeczownika, skojarzone cechy przypadku przymiotnika i rzeczownika nadal nie mają określonej wartości. Jako cechy skojarzone otrzymają tę samą wartość w chwili, gdy wartość przypadku zostanie przypisana dowolnej z nich podczas sondowania przez zewnętrzną sondę. Przykładowo jeśli fonetycznie pusta kategoria Q w (28) przypisze wartość dopełniacza N(P), dopełniacz będzie wspólną cechą przypadku przymiotnika i rzeczownika wewnątrz N(P). Gdy sondami są cechy osoby, liczby i rodzaju kategorii kodującej czas gramatyczny w zdaniach finitywnych, T „odbierze” wartości cech od rzeczownika w podmiocie, natomiast przypisze w trakcie sondowania cechę mianownika podmiotowi, co ujmuje zależność akomodacji osobowej formy czasownika od mianownika jako wartości przypadku podmiotu:

- (29) $T_{[Os: _ , \#: _ , G: _ , C: mian]} [_{N(P)[Os:3, \# poj, G:m1, C: _]}$ Janek-]
- (30) $T_{[Os:3, \#: poj, G:m1, C: mian]} [_{N(P)[Os:3, \#:poj, G:m1, C: mian]}]$ Janek-]

4. Relacje akomodacyjne wewnątrz i na zewnątrz fraz z liczebnikiem

4.1. Struktury z przypadkami konkretnymi

Przy założeniu, że przypadki konkretne powiązane są z rolami tematycznymi w taki sposób, że rola tematyczna może być przypisana składnikowi pod warunkiem, że jednocześnie przypisana jest też cecha przypadku, w trakcie derywacji frazy w (21), kategoria Q w projekcji rzeczownika nie może przypisać dopełnieniu przypadku (GQ). W przeciwnym wypadku rola tematyczna nie mogłaby być przekazana rzeczownikowi. W strukturach takich jak (21) czasownik scalony z dopełnieniem przekazuje mu wartość cechy przypadku. Wartość ta, celownik, zostaje określona zarówno w macierzy cech liczebnika, jak i rzeczownika, ponieważ we wcześniejszym kroku derywacyjnym cecha przypadku liczebnika została skojarzona z cechą przypadku rzeczownika:

- (31) $[[_{Q(P)[\#: mn, G: \acute{z}, C: _]} [_{Num(P)[\#: mn, G: \acute{z}, C: _]} \text{wiel-}] [[_{Q[\#: mn, G: \acute{z}, C: _]} \emptyset]$
 $[_{N(P)[Os: 3, \#: mn, G: \acute{z}, C: _]} \text{osob-}]]]$
 pomaga $[_{Q(P)[\#: mn, G: \acute{z}, C: cel]} [_{Num(P)[\#: mn, G: \acute{z}, C: cel]} \text{wiel-}] [[_{Q[\#: mn, G: \acute{z}, C: cel]} \emptyset]$
 $[_{N(P)[Os: 3, \#: mn, G: \acute{z}, C: cel]} \text{osob-}]]]$

W przypadku, gdy w derywacji użyty jest nieodmienny liczebnik partytywny (22), czasownik nie może przekazać określonej wartości przypadku frazie Q(P), ponieważ liczebnik nie ma w swojej macierzy cechy przypadku, a brak możliwości przekazania wartości cechy przypadku skutkuje nieprzekazaniem powiązanej z nim roli tematycznej. Z tego powodu liczebniki partytywne nie mogą wystąpić w strukturach z przypadkami konkretnymi.

4.2. Konteksty M/B

W kontekstach M/B kategoria Q przypisuje cechę przypadku rzeczownikowi, ponieważ powiązany z semantyką kwantyfikacji dopełniacz ustępuje jedynie przypadkom konkretnym powiązanym z rolami tematycznymi. Po przekazaniu N(P) wartości dopełniacza (GQ) przypadek zostaje usunięty z macierzy cech Q. Ponieważ w tym momencie rzeczownik ma komplet określonych cech morfoskładniowych, zgodnie z zasadą cyklicznego wydruku (*cyclic spell-out*) zostaje przekazany do przetworzenia w komponencie formy fonetycznej. Założenie to jest spójne z dynamiczną teorią faz derywacyjnych przedstawioną w pracy Boškovicia (2014), gdzie N(P) jest fazą derywacyjną, o ile do N(P) nie zostanie przyłączona kategoria Q. W momencie przyłączenia Q do N(P) to Q(P) staje się fazą derywacyjną w projekcji rzeczownika:

- (32) $[[_{Q[\#: _, G: _, C: dop]} \emptyset] [_{N(P)[Os: 3, \#: mn, G: \acute{z}, C: _]} \text{dziewczyn-}]]$
 $[_{Q(P)[\#: mn, G: \acute{z}} [_{Q[\#: mn, G: \acute{z}} \emptyset] [_{N(P)[\#: mn, G: \acute{z}, C: dop]} \text{dziewczyn-}]]]$
 Wydruk
 $[_{Q(P)[\#: mn, G: \acute{z}} [_{Num[\#: mn, G: \acute{z}, C: _]} \text{pięć-}][_{Q[\#: mn, G: \acute{z}} \emptyset]]]$

Ponieważ składnik Q ma w swojej macierzy cechy liczby i rodzaju, natomiast pozbawiony jest cechy przypadku, która zostaje usunięta, gdy Q przekazuje jej wartość swojemu dopełnieniu (N(P)), liczebnik typu *pięć* przyłączony do Q(P) może uzgodnić z Q(P) jedynie cechy liczby i rodzaju, natomiast jego cecha przypadku nie zostaje skojarzona i pozostaje niedookreślona. Jeśli składnik Q wprowadzony do derywacji

poza cechą przypadku (GQ) nie ma cech rodzaju i liczby, liczebnik typu *pięć* przyłączony do Q(P) nie uzgadnia z Q(P) nie tylko przypadka, lecz również rodzaju.

Uzgodnienie cech czasownika osobowego (T-V) z podmiotem z liczebnikiem akomodującym dopełniaczową formę rzeczownika nie może się powieść w składni języka polskiego: jeśli celem sondy T-V jest podmiot z liczebnikiem typu *pięć* i po przekazaniu wartości cechy przypadku przez Q dopełnieniu projekcja rzeczownika nie ma cechy przypadku, T nie może przekazać wartości mianownika składnikowi będącemu celem sondowania, co jest warunkiem uzgodnienia przez T cech osoby, liczby i rodzaju. Liczebnik, jako kategoria pozbawiona cechy osoby (Saloni 1977), nie może „odebrać” mianownika od osobowej kategorii T i przekazać temu składnikowi wartości cech liczby i rodzaju. Założenie, że derywacja składniowa odbywa się fazowo, a zależności akomodacyjne uzgadniane są w momencie, gdy spełnione są do tego warunki, wyjaśnia dlaczego podmiot rzeczownikowy z liczebnikiem głównym typu *pięć*, jak również – przez analogię – z liczebnikiem partytywnym, nie może uzgodnić cech z czasownikiem osobowym poprzez mediację kategorii T.

Pełne uzgodnienie cech morfoskładniowych nie może się powieść w składni również między liczebnikiem i modyfikującym go przymiotnikiem wewnątrz Num(P) (por. (27)), a także na zewnątrz, po przyłączeniu Num(P) do Q(P). W trakcie sondowania wewnątrz Num(P) przymiotnik może uzgodnić z liczebnikiem wartość cechy liczby, natomiast cechy rodzaju i przypadku przymiotnika i liczebnika, jakkolwiek zostają skojarzone, pozostają niedookreślone. Po przyłączeniu Num(P) do projekcji Q cecha rodzaju liczebnika i przymiotnika, jako cecha wcześniej skojarzona, może zostać uzgodniona z cechą rodzaju kategorii Q, wcześniej skojarzoną i uzgodnioną z cechą rodzaju rzeczownika. Q nie może natomiast przekazać składnikowi Num(P) cechy przypadku, ponieważ nie ma jej w swojej matrycy. Na skutek wydruku N(P) cechy przypadku (grupy) rzeczownika nie są dostępne mechanizmowi składniowej akomodacji. W konsekwencji w matrycach cech przymiotnika i liczebnika przekazanych do komponentu formy fonetycznej w trakcie wydruku fazy Q(P) mogą być określone co najwyżej cechy liczby i rodzaju. Cecha przypadku liczebnika i modyfikującego go przymiotnika przekazane są zawsze jako cechy niedookreślone.

Podobnie wygląda sytuacja z przymiotnikiem predykatywnym. Przymiotnik predykatywny sondujący podmiot z liczebnikiem akomodującym dopełniaczową formę rzeczownika nie może odebrać wartości cechy przypadku ani od podmiotu z liczebnikiem (Q(P)), ani od samego liczebnika (Num(P)). W kontekstach M/B, gdzie składnik Q przypisuje rzeczownikowi (N(P)) przypadek (GQ) i cecha ta zostaje usunięta z jego matrycy, projekcja Q nie ma cechy przypadku, która mogłaby być skojarzona z cechą przypadku zewnętrznej sondy. Jakkolwiek liczebnik (Num(P)) przyłączony do Q(P) ma w swojej matrycy (niedookreśloną) cechę przypadku (por. (32)), Q(P) blokuje zewnętrznej sondzie dostęp do tej cechy, ponieważ we wcześniejszym kroku derywacyjnym Q(P) uzgodniło swoje cechy z liczebnikiem. Według Chomsky’ego (2000, 2001) derywacja, w trakcie której nie zostaje usunięta cecha

nieinterpretowalna, w tym wypadku cecha przypadku, prowadzi do skasowania derywacji. Za Omerem Premingerem (2014) przyjmuję w niniejszym artykule, że skasowanie takiej derywacji następuje dopiero w sytuacji, kiedy reguły morfologiczne w komponencie formy fonetycznej języka nie są w stanie zinterpretować (kompleksów) cech o niedookreślonych wartościach. Stawiam więc hipotezę, że komponent formy fonetycznej języka polskiego jest w stanie nadać kompleksom cech w (33) formę fonetyczną według zasady, że niedookreślona cecha przypadku w macierzy cech przymiotnika bądź zaimka wskazującego jest interpretowana przy pomocy morfologii realizującej dopełniacz, jeśli maczyra cech przymiotnika zawiera określone wartości cech liczby i rodzaju⁷. W innym wypadku (*Elsewhere*) reguły realizacji (RR) interpretują maczyrę niedookreślonej cechy przypadku również przez domysł, lecz przy pomocy *-e*:⁸

(33) RR: A/Dem- [C: _] → [C: dopełniacz] /_ [#: α, G: β]

-e (w innych wypadkach (*Elsewhere*))

Podsumowując, minimalistyczny model składni, w którym akomodacja składniowa jest uchwycona dzięki użyciu operacji *Agree* pozwalającej na kojarzenie cech niedookreślonych co do wartości, jest w stanie wyjaśnić niezwykle skomplikowane i idiosynkratyczne zjawiska dotyczące uzgadniania cech wewnątrz i na zewnątrz fraz z liczebnikami akomodującymi dopełniaczową formę rzeczownika w języku polskim. Akomodacja składniowa obejmuje kategorie wyrazów (i ich maksymalnych składniowych projekcji) i nie wymaga dodatkowych założeń. Hipoteza biernikowej postaci liczebnika w kontekstach M/B, zgodnie z którą liczebnik jest wprowadzony do derywacji składniowej z określoną wartością morfoskładniowej cechy przypadku lub też jego cecha przypadku otrzymuje określoną wartość w trakcie derywacji składniowej, nie ma uzasadnienia. Chwiejność normy językowej w zakresie uzgodnień wewnątrz i na zewnątrz fraz z liczebnikami akomodującymi dopełniaczową formę rzeczownika jest wynikiem niepowodzenia operacji określenia wartości cechy przypadku przez sondy podejmujące próby jej uzgodnienia z frazami z takimi liczebnikami, zarówno sondy T-V, jak i przymiotnikowe i zaimkowe. Przedstawiona analiza ujawniła brak idealnej odpowiedniości między cechami abstrakcyjnymi, będącymi przedmiotem operacji w komponencie składniowym języka, i ich odpowiednikami morfofonologicznymi w komponencie formy fonetycznej języka.

7 Założenie, że dopełniacz w tym wypadku jest cechą domyslną wynika z faktu, że jest to przypadek nienacechowany w domenie rzeczownikowej, prymarnym źródle cech imiennych.

8 Reguła realizacji niedookreślonej cechy przypadku w (33) jest uproszczona, z uwagi na ograniczone rozmiary artykułu. Rodzaj męskoosobowy, jako morfologicznie nacechowany, nie może być realizowany przez morfologię domyslną.

Literatura

- BOŠKOVIĆ Ž., 2005, *On the locality of Left Branch Extraction and the structure of NP*, „*Studia Linguistica*” z. 59, s. 1–45.
- BOŠKOVIĆ Ž., 2006, *Case and agreement with Genitive of Quantification in Russian*, [w:] C. Boeckx (red.), *Agreement systems*, Amsterdam, s. 99–121.
- BOŠKOVIĆ Ž., 2014, *Now I'm a phase, now I'm not a phase: On the variability of phases with extraction and ellipsis*, „*Linguistic Inquiry*” z. 45, s. 27–89.
- CHOMSKY N., 2000, *Minimalist inquiries: The framework*, [w:] R. Martin, D. Michaels, J. Uriagereka (red.), *Step by step: Essays in minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*, Cambridge, MA, s. 89–155.
- CHOMSKY N., 2001, *Derivation by phase*, [w:] M. Kenstowicz (red.), *Ken Hale: A life in language*, Cambridge, MA, s. 1–52.
- FRANKS S., 1994, *Parametric properties of numeral phrases in Slavic*, „*Natural Language and Linguistic Theory*” 12, s. 570–649.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1998, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa.
- KLOCKMANN H., 2014, *Case alternations: The interactions of semi-lexicality and case assignment*, „*Studies in Polish Linguistics*” z. 9, s. 111–136. DOI: 10.4467/23005920SPL.14.006.2847.
- LASKOWSKI R., 1998, *Liczebnik*, [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, s. 341–351.
- MARUŠIĆ F., NEVINS A., 2009, *Two types of neuter. Closest Conjunct Agreement in the presence of '5&up'*, [w:] W. Browne (red.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics*, t. 18, s. 301–317.
- MIECHOWICZ-MATHIASSEN K., 2012, *Licensing Polish higher numerals: An account of the Accusative Hypothesis*, [w:] J. Błaszczak, B. Rozwadowska, W. Witkowski (red.), *Current Issues in Generative Linguistics: Syntax, Semantics and Phonology*, „*Generative linguistics in Wrocław*” z. 2, s. 58–75.
- MIECHOWICZ-MATHIASSEN K., WITKOŚ J., 2007, *O podmiotach i ich przypadkach (w nawiązaniu do artykułów Zygmunta Saloniego i Adama Przepiórkowskiego)*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*” LXII, s. 101–114.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, www.nkjp.pl
- PESETSKY D., TORREGO E., 2007, *The syntax of valuation and the interpretability of features*, [w:] S. Karimi, V. Samiiian, W. Wilkins (red.), *Phrasal and clausal architecture. Syntactic derivation and interpretation*, Amsterdam, s. 262–294.
- PREMINGER O., 2014, *Agreement and its failures*, Cambridge, MA.
- PRZEPIÓRKOWSKI A., 2001, *Predicative case agreement with Quantifier Phrases in Polish*, [w:] A. Przepiórkowski, P. Bański (red.), *Generative linguistics in Poland: Syntax and morphology*, Warszawa, s. 159–169.
- PRZEPIÓRKOWSKI A., 2004, *O wartości przypadku podmiotów liczebnikowych*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*” LX, s. 133–144.
- RUTKOWSKI P., 2009, *Fraza przedimkowa w polszczyźnie*, Warszawa.
- SALONI Z., 1977, *Składnia polskich grup liczebnikowych. Próba opisu formalnego*, „*Studia Gramatyczne*” I, s. 145–173.
- SALONI Z., 2005, *O przypadkach w języku polskim (na marginesie artykułu Adama Przepiórkowskiego)*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*” LXI, s. 27–48.

- SALONI Z., ŚWIDZIŃSKI M., 1998, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- WILLIM E., 2003, *O przypadku fraz z liczebnikiem typu pięć w podmiocie i mechanizmach akomodacji*, „Polonica” XXII–XXIII, s. 233–253.

**Idiosyncrasies in morphological agreement inside and outside phrases with numerals
of the *pięć* ‘five’-type as a consequences of syntactic agreement failures**

Summary

The paper discusses some problems inherent in the hypothesis on which numerals are heads that have a valued feature of case in nominative and accusative contexts. In the analysis offered here numerals and quantifiers are phrasal adjuncts in the extended projection of the noun whose head is a null functional category. 3 person, singular number and neuter gender verb morphology as well as alternating patterns of the morphology of pre-numeral and predicative adjectives reflect attempted but (partly) failed syntactic agreement.